

48. Ужанков А. Н. «Слово о Законе и Благодати» Илариона Киевского / А. Н. Ужанков // Лекции по истории русской литературы XI – первой трети XVIII в. – М.: Инженер, 1999. – С. 61.
49. Щапов Я. Н. Княжеские уставы и церковь в Древней Руси XI – XIV вв.: монография / Я. Н. Щапов. – М.: Наука, 1972. – С. 301 – 302.
50. Kaiser Daniel H. The Growth of the Law in Medieval Russia / Daniel H. Kaiser. – Princeton: Princeton Univ. Pr., 1980. – [First Edition]. – P. 54 – 58.
51. Святитель Иларион, митрополит Киевский и всея Руси [Электронный ресурс] // Православный календарь. – Режим доступа: <http://days.pravoslavie.ru/Life/life4563.htm> – Загл. с экрана.
52. Христианство: энцикл. словарь: в 3-х т. / [гл. ред. С. С. Аверинцев]. – М.: Бол. Рос. энц., 1993 – 1995. – Т. 3. Т – Я. – 1995. – С. 665.
53. Христианство: энцикл. словарь ... – Т. 2. Л – С. – 1995. – С. 129.

SUMMARY**Valery Oliynikov**

The question of the life stages of the first Kievan metropolit-Ukrainian Ilarion is probed, service of which is attempt of proclamation of independence of Ukrainian Orthodox Church.

Keywords: attaching of Rus to christianity, independence of the Kievan metropole, Ilarion as a main helper of prince Yaroslav.

Вікторія Любащенко

**БОГОСЛУЖБОВІ РУКОПИСИ
ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ РУСІ XII–XIV СТ.
У ЄВРОПЕЙСЬКИХ КНИГОЗБІРНЯХ**

Представлено опис церковних рукописів княжої доби, віднесених в історіографії до Галицько-Волинської Русі, що нині зберігаються в архівних, бібліотечних і монастирських колекціях за межами колишнього СРСР.

Ключові слова: Галицько-Волинська Русь, богослужбові рукописи XII–XIV ст.

З початку 1990-х рр. в Україні, Росії, Білорусі поживавилось вивчення давньоруських писемних пам'яток. Чимало з них уже описано у зведених каталогах¹, частина ще чекає спеціального аналізу. Порушуючи питання локалізації богослужбових рукописів княжої доби, Л. Жуковська дійшла висновку: «Їх переважна більшість написана у Галицько-Волинській, Новгородській, Псковській, Ростово-Суздальській, Смоленсько-Полоцькій мовних областях.., говірки яких відіграли важливу роль у формуванні

російської та української мов. Порівняно мала кількість давніх списків... з Київської землі пояснюється тим, що вони... загинули за монголо-татарської навали"².

Чи не найменш дослідженими у церковно-рукописному корпусі XII–XIV ст., віднесеному в історіографії до Галицько-Волинської Русі, залишаються пам'ятки, що зберігаються у книгозбірнях Європи. Фрагментарні свідчення про них розкидані в окремих, переважно дореволюційних, виданнях, вміщені в кількох бібліотечних описах. Йдеться про більш і менш відомі, значні за обсягом і невеликі рукописи чи навіть окремі аркуші. Їх узагальнення (котре донині не здійснено), з урахуванням сучасних досліджень у царині філологічного, текстологічного, історично-богословського, мистецтвознавчого аналізу, має очевидну актуальність. В короткому описі пам'яток звернемо увагу на історію їх створення і побутування, мовні, текстуальні, мистецькі особливості, а також результати наукового вивчення.

Октоїх "Віденський" (Кодекс Ганкенштайна)³. Кінець XII – початок XIII ст., 290 арк. Пергамен, устав двох почерків⁴. Зміст збірника: частина скороченого Осьмогласника – Шестоднев службовий, євангельські та апостольські читання для Октоїха, Мінея загальна і святкова, кондаки недільні на 8 гласів і скорочений Анфологійон з читаннями на кожний день, неділю і найбільші свята, канони пророкам, апостолам і святим отцям. На широких полях дрібнішим уставом дописані піснеспіви, що доповнюють канони Шестоднева до повних служб, неканонічна молитва до Христа на прогнання злого з лічбою 72 імен Божих, канон святому Миколаю Чудотворцю, місяцеслов (у кодексі – синаксар) з тропарями і кондаками з пам'яттю на свято Покрови Богородиці й перенесення мощів князів Бориса і Гліба, а також Мінея святкова (служби і канони на дванадцять великих свят, зокрема Пасху, до Причастя і заупокійний, канон-молебен Богоматері). У першій половині XV ст. старшим півуставом приписані недільні стихирі на 8 гласів. Численні покрайні записи датовані кінцем XIII – першою половиною XV ст. Основна, давня частина збірника і доповнення до нього відображають у правописі галицько-волинські мовні особливості⁵. У такому значному обсязі Віденський Октоїх є одним з найдавніших взірців універсального богослужбового збірника. Частина його текстів визнана досить рідкісними як для старослов'янської, так і давньоруської традицій. Це, зокрема, Мінея загальна, пера, імовірно, святого Климента Охридського, молитва до Христа, список канонів Шестоднева службового⁶. Ще у XV ст. кодекс знаходився у галицько-волинських теренах, та, судячи з проби пера на арк. 80 зв., у XVII–XVIII ст. потрапив, імовірно, до Трансильванії

або австрійських сербів. Бібліотекар з Оломоуця Алоїз Ганка фон Ганкенштайн у 1804 р. (?) передав його до Віденської придворної бібліотеки (нині Австрійська національна бібліотека)⁷.

Перші відгуки про пам'ятку дали А. фон Ганкенштайн (помилково відніс її до VIII ст.) і Й. Добровський (заперечив це)⁸. У 1841 р. короткий опис збірника зробили С. Строев і П. Прейс, які побачили ідентичність його синаксара з місяцесловом Галицького Євангелія 1144 р.⁹ За твердженням С. Смаль-Стоцького, палеографічні та мовні особливості Октоїха вказують на його походження з галицько-волинського регіону. Таку ж локалізацію відзначили О. Соболевський, А. Кримський, О. Яцимирський, К. Кисілевський, Ю. Шевельов¹⁰. І. Срезневський¹¹ припустив, що книга може бути збірником, згаданим у Галицько-Волинському літописі як власність князя Володимира Васильковича¹². Г. Воскресенський відзначив в її мові численні діалектизми¹³, особливо виразні у синаксарі, що має повний список слов'янських назв місяців.

Докладніший опис Віденського Октоїха зробили Ю. Шевельов, К. Кисілевський, Г. Біркфельднер¹⁴. Порівнюючи його і давньоруський юридичний збірник "Мірило праведне" (створювався у Суздальській землі впродовж XII–XIII ст., дійшов у списках XIV ст.), написаний за омеговою орфографією, присутньою в Октоїху, Ю. Шевельов дійшов висновку про переписування "Мірила" з південно-західного (українського) оригіналу. Цей факт відзначив А. Залізник: "Переписування "Мірила" з південно-західного оригіналу цілком імовірно, якщо врахувати інтенсивні зв'язки Твері (зокрема культурні) з Південно-Західною Руссю у XIV ст."¹⁵. За припущенням церковних істориків Макарія (Булгакова) та Філарета (Гумілевського), підтримуваним в історіографії¹⁶, уже до раннях списків "Мірила" внесено кілька текстів, найімовірніше – "Правило Кюрила митрополита руського" (зі статтями з Кормчої книги), можливо й – "Поучение к попом", атрибутованих київському митрополиту Кирилу II (1242–1281), вихідцю з Галицько-Волинської Русі. Відзначена орфографічна характеристика Віденського Октоїха може бути ще одним аргументом у визначенні його походження.

На прикладі Віденського Октоїха С. Темчин дослідив майже не вивчений у палеославістиці тип столпного (що є різновидом службового) апракоса, в якому євангельські читання чергуються з апостольськими. У ньому невелика група текстів (стовпів) 8 суботніх й 8 недільних євангельських читань по гласах Октоїха повторюється впродовж церковного року. І саме віденський список є найранішим серед семи богослужбових слов'янських і руських пам'яток XIII–XIV ст., що мають цей тип апракоса.

Апостол апракос повний XIII в. 164 арк. Без початку і закінчення. Пергамен, устав двох почерків¹⁷. Зміст рукопису: апостольські читання на

весь рік, місяцеслов з тропарями, читання на окремі дні, загальні служби, антифони. У кодексі вміщено доповнення XV ст. іншим почерком, близьким до скоропису. Його стисло описав О. Яцимирський, відзначивши південноруський правопис, подібний до Градецького уривка¹⁸.

Євангеліє (“Градецький уривок”)¹⁹ XIII (XIV ?) ст. 1S арк. Пергамен, устав²⁰. Зміст уривка: євангельські читання з Марка, Іоана (арк. 1) і Луки (арк. 2). Виявлений 1854 р. у Градці Кралові в палітурці кириличого рукопису XV ст., переданий до музею чеським філологом-славістом В. Ганкою. Останній припустив, що уривок є частиною старослов’янського рукопису, переписаного в Чехії у XII ст., можливо з останніх пам’яток Сазавського монастиря, богослужбові традиції якого у XIV ст. відновлював празький Емауський монастир²¹. Цю гіпотезу підтримав А. Будилович²². Однак, на думку О. Востокова, пам’ятка засвідчує руський правопис XIII ст.²³ О. Соболевський відніс уривок до галицько-волинських пам’яток²⁴. Його опис подали В. Істрин та О. Яцимирський, які визнали уривок фрагментом південноруського тексту з галицько-волинськими лексичними рисами²⁵.

Євангеліє апракос (короткий?) XIII (XIV ?) ст. 53 арк. Без початку і закінчення. Пергамен, устав²⁶. Зміст рукопису: євангельські читання на весь церковний рік, перше зі збережених читань – на вівторок Світлого тижня, останнє – вівторок 11-го тижня. За оцінкою О. Яцимирського, рукопис написаний південноруським правописом, подібним до інших кодексів “з т. зв. галицько-волинськими рисами”²⁷.

Патерик “Скалігерів”²⁸. Друга половина XIII ст. 200 арк. Пергамен, устав, без початку і закінчення²⁹. Зміст рукопису: монастирський збірник молитов і 475-ти житійних повчань, серед них – слово святого Ларіона, слово про цей світ, дев’ять запитань і відповідей “Да како восприяли суть праведници”, слово Іоана пресвітера на Преображення, слово Іоана Фелога про успіння Богородиці, слово святого Єпіфанія, Шестоднев Іоана екзарха, слово святого Іоана Златоуста про смокву і казання про Адама, сім повчань Климента Охридського та ін. Наприкінці збірника вміщено життєписи єгипетських аскетів. А. Турілов, запевняючи, що кількість рукописів XII–XIII ст. з галицько-волинськими орфографічними особливостями доволі значна, відніс до них і Патерик³⁰. Збірник зберігається серед дванадцяти руських кодексів XIII–XVIII ст. з колекції рукописів французького гуманіста-філолога Жозефа Скалігера. Спільні лексичні риси з цим кодексом має ще один рукопис, що зберігається у Лейдені, – Каноник з пасхалією і календарем³¹, датований 1331–1332 рр.³² Місяцеслов Каноника близький до місяцесловів Холмського, Луцького і Лавришівського Євангелій, проте, на відміну від них, має також пам’ять святого князя Володимира Великого³³.

Псалтир (уривок)³⁴ XIII – початок XIV (?) ст. 1 подвійний арк. Пергамен, устав³⁵. Зміст рукопису: уривок 118-го вірша. Знайдений у палітурці богослужбової книги XVI ст. О. Соболевський відніс уривок до галицько-волинської писемності³⁶. Його підтримав О. Яцимирський (“рукопис малоруський з т. зв. галицько-волинськими рисами”³⁷). М. Сперанський виявив у ньому елементи стародавнього оригіналу, а також місцеві лексичні форми³⁸.

Євангеліє апракос повний “Лавришівське”. Кінець XIII – початок XIV ст. (1329 р.?³⁹). 183 арк. Пергамен, устав⁴⁰. Зміст кодексу: євангельські читання на всі дні церковного року (на шість тижнів Великого посту – лише суботні і недільні читання), місяцеслов (пам’яті преподобного Феодосія Печерського, князів Бориса і Гліба, перенесення мощів святого Миколая Мирлікійського, освячення церкви великомученика Георгія в Києві або Кипарисі, запис про “трус” у Руській землі 5 лютого 1107 р.), євангельські читання на 29 серпня і вересень. В уставній приписці до Євангелія вміщено Канон на плач Богородиці (датований серединою XIV ст.)⁴¹. Один з найбагатше ілюстрованих рукописів княжої доби. На початку кодексу зображені архангел Михаїл, наприкінці – праведний Йов. У євангельських читаннях, що починаються мініатюрами євангелистів – Іоана, Матвія і Луки⁴², вміщено ілюстрації з біблійними сюжетами і постатями. У читаннях з Іоана зображені вечеря в Емаусі, Понтій Пилат, Йосиф Аримафейський і сотник, жінки-мироносиці при гробі, зцілення розслабленого в купелі, розмова Христа з фарисеем, оздоровлення незнайомця, епізод легенди про єдиного рога. В євангельських читаннях з Матвія – розмова Варлаама з Йосафатом і воскресіння доньки Яіра. Ілюстраціями євангельських читань з Луки є “Воскресіння Лазаря” та “В’їзд до Єрусалиму”. Євангельські читання на календарні дні ілюструє “Стрітення”. Утім, у кодексі завершені лише дві цілосторінкові ілюстрації з архангелом Михаїлом та євангелистом Матвієм, інші мініатюри залишились у початковому малюнку. В історіографії визнано, що Євангеліє переписане для Лавришівського монастиря Пресвятої Богородиці поблизу Новогрудка в Білорусі⁴³, у якому зберігалось ще на початку XIX ст. Після закриття обителі ченці віддали книгу польсько-російському політичному діячеві і меценату, нащадку Коріятовичів, князеві Адаму Чарторийському. Перед 1842 р. Євангеліє потрапило до Румянцевського музею у Москві, та за нез’ясованих обставин звідтіля зникло. Якийсь час воно знаходилась у Парижі, а вже 1872 р. було внесено до Списку рукописів архіву князів Чарторийських у Кракові.

Вкладні записи на полях засвідчують тривале перебування кодексу у Лавришівському монастирі. Окрім Коріята-Михаїла Гедиміновича, в них

згадані: князь Дмитрій Ольгердович⁴⁴, який у 1384 р. відписав монастирю землі та озера; син київського князя Володимира Ольгердовича (близько 1331 – після 1398) і онук великого литовського князя Ольгерда Гедиміновича, київський удільний князь Олександр (Олелько) Володимирович (†1454) з дружиною; великий литовський князь (від 1440 р.) і король Польщі (від 1447 р.) Казимир IV Ягеллон. Збереглася низка вкладних записів, у яких фігурують місцеві мешканці (Лук'ян Шуба з дружиною і дітьми, Пашко Обухович, пані Волкова з сином Яцьком, пан Василій Протасович, сотник Офонас, тивун негнєвицький Гринько) та церковні особи (архімандрит лавришівський Никита, старці Васьян і Макарій, никольський піп Панкратій).

Спочатку пам'ятку описав О. Востоков, який вказав на її руську редакцію⁴⁵. Учень О. Соболевського М. Волков чи не першим назвав "Краківське Євангеліє початку XIV ст." галицько-волинським⁴⁶. Є. Карський відніс його до західноруських⁴⁷. З філологічного огляду Євангеліє вивчав І. Свенціцький. Він виявив написання, властиві західноруським пам'яткам, назвавши його білоруським, й зазначив спільні риси з галицько-волинськими рукописами⁴⁸. В. Німчук, який увів Лавришівське Євангеліє до кола пам'яток української мови, підкреслив його лексичні елементи, визнані в історіографії як галицько-волинські.⁴⁹ На думку Ю. Шевельова, кодекс написаний, можливо, у київсько-поліській діалектній зоні⁵⁰. Б. Флоря схильний визнати його волинський родовід⁵¹. Волині надає перевагу і В. Александрович⁵². О. Лосева однозначно називає кодекс галицько-волинським⁵³. Її дослідження доводять неабияку подібність місяцесловій Холмського, Луцького і Лавришівського Євангелій.

Питання локалізації пам'ятки порушено у деяких історико-мистецьких працях⁵⁴. Я. Запаско стверджує, що немає підстав залучати її до українського писемного корпусу, позаяк Лавришів знаходиться в Білорусі⁵⁵. Натомість, на думку О. Попової, Євангеліє має галицько-волинське походження. До неї приєдналась М. Смороґ-Ружицька. Дослідниці завбачили в мініатюрах кодексу особливості візантійської школи перехідної – від пізньої комніновської до ранньопалеогівської епохи, властиві й іншим ілюмінованим рукописам Галичини і Волині, а також вплив західного малярства. Л. Євсєєва підтвердила ці оцінки, виявивши в техніці мініатюр подібність до романських іконографічних взірців. За версією О. Попової і М. Смороґ-Ружицької, Лавришівське Євангеліє було створено на замовлення Войшелка в одному зі скрипторіїв Галичини або Волині. Білоруські автори, визнаючи Войшелка замовником Євангелія, не виключають того, що місцем переписування пам'ятки міг бути Лавришівський монастир⁵⁶. Та це припущення не виключає його створення вихідцем із Галицько-Волинської Русі.

Повчання Єфрема Сирина (уривки)⁵⁷. Кінець XIII – перша чверть XIV ст. 4 арк. Пергамен, устав, два почерки⁵⁸. Зміст рукопису: повчальні слова сирійського богослова і письменника Єфрема († 373) “До брата занепалого і про покаяння”, “Про покаяння і майбутній суд”. Надійшли зі збіркою рукописів Перемишльської греко-католицької капітули, де аркушами було обклеєно книгу записів за 1699 р. Я. Гординський вважав ці аркуші частиною двох рукописів, переписаних у Галицько-Волинській Русі з якогось давньоболгарського оригіналу⁵⁹. Ю. Шевельов відніс їх до 1300–1325 рр., вважаючи, що вони були написані в Києві або на Волині, а пізніше скопійовані в Перемишлі⁶⁰. Аркуші описав також Я. Щапов⁶¹.

Євангеліє апракос короткий “Путненське”⁶². Кінець XIII – перша половина XIV ст. 146 арк., без початку. Пергамен, устав, два переписувачі⁶³. Зміст пам’ятки: євангельські читання на окремі дні і місяцеслов (слов’янські назви місяців з діалектизмами). На думку Е. Калужняцького (який вважав, що текст переписаний з глаголичного протографу, висхідного до кирило-мефодіївських пам’яток і за лексикою близького до Остромирового і Ассеманієвого Євангелій XI ст.⁶⁴), О. Соболевського, П. Владимірова, А. Кримського, М. Дурново, Я. Запаса та ін., текст належить Буковині⁶⁵, І. Панькевича – Галичині⁶⁶, Г. Надріш – галицько-волинському регіону⁶⁷. Е. Лінца відзначає подібність кодексу до Галицького Євангелія 1266–1301 рр.⁶⁸

Псалтир “Луцький”⁶⁹ 1384 р. 211 арк. Пергамен, устав⁷⁰. Зміст пам’ятки: Псалтир Слідований – з молитвами із Часослова. Надійшов до бібліотеки у 1932 р. Кілька покрайніх власницьких записів XVI–XVII ст. засвідчують, що кодекс належав волинській гілці польської шляхетської родини Орловських. На арк. 198 зв. збережено запис переписувача – священика церкви святої Катерини Івана про завершення роботи над книгою (хоча Іван визнає, що складні обставини не дозволили її закінчити) у Луцьку 4 серпня 1384 р., в річницю смерті литовського, з 1340 р. – володимирського князя Любарта-Дмитра Гедиміновича (†1383) та за князювання його дітей Федота, Лазаря, Семена. Згаданий також луцький єпископ Іоан. Аналізуючи запис про обставини, в яких працював переписувач – “бѣше веремѣ не строино. но бѣдно”, К. Вердіані і В. Крисько⁷¹ припускають бажання священика Івана передати драматизм історичних подій: князівські війни за Волинь, які спричинили втечу населення (“оуоставаше бѣство”), епідемія чуми (“смѣрти напрасны”), відчуття небезпеки і страху, що охопили людей (“и то слышаче и видѣче. трепетно оужасахомсѣ. пекоущесѣ собою. ѡ смѣрти”). Дані про смерть князя Любарта (які допомогли закінчити тривалу наукову дискусію з цього

приводу), факти з реального життя, яскраві особисті свідчення священика Івана вирізняють кодекс з-поміж багатьох церковних рукописів XII–XIV ст.

К. Вердіані і В. Крисько водночас підкреслили особливу цінність Псалтиря як джерела з історії “волинського говору” XIV ст., вказуючи на риси рідного діалекту, елементи живої мови у записах переписувача, часті написання слів і виразів, характерних для інших південно-західних рукописів. М. Мак-Роберт, беручи до уваги текстуальні особливості пам’ятки – переставлені фрази і слова, подвійні читання, неточності у передачі тексту, визнала протографом луцького списку другу редакцію тлумачного Псалтиря, прийняту у церковному богослужінні вже з XI ст. При цьому дослідниця підкреслила особливості списку порівняно з цією редакцією і чимало новацій, типових для нових південнослов’янських редакцій Псалтиря XIV ст. Переписувач застосував своєрідні пояснювальні ініціали на початку кожного вірша, хоча цю роботу також не встиг завершити. Зазначені риси уподібнюють Луцький Псалтир до групи північноруських кодексів кінця XIV – початку XV ст. і дозволяють уточнити час і шляхи поширення нових редакцій церковних книг з балканських країн до східнослов’янського ареалу, а також формування нових норм церковнослов’янської мови у XIV ст.⁷² Галицько-волинське походження пам’ятки першим визнав О. Соболевський⁷³, Ю. Шевельов цілком з цим погодився⁷⁴. Таку локалізацію поділяють сучасні філологи-славісти⁷⁵.

Подальше вивчення богослужбових рукописів, що зберігаються нині в європейських зібраннях, може дати повніше уявлення про церковнописемну спадщину Галицько-Волинської Русі.

1. Див.: Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР (XI–XIII вв.) / Редкол. Л. П. Жуковская (отв. ред.), Н. Б. Тихомиров, Н. Б. Шеломанова. – Москва, 1984; Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в России, странах СНГ и Балтии. XIV век / Отв. ред. А. А. Турилов. – Москва, 2002. – Вып. I; Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України: Каталог. – Львів, 2007. – Т. 1. XI–XVI ст.
2. Жуковская Л. П. Текстология и язык древнейших славянских памятников. – Москва, 1976. – С. 114.
3. Публікація пам’ятки: Smal-Stockyj S. Über den Inhalt des Codex Hankensteinianus. Sitzungsberichte der philosophisch-historische Klasse der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. – Wien, 1886. – Bd. 110, heft. 2. – S. 601–689; Станчев К., Попов Г. Климент Охридски: Живот и творчество. – София, 1988. – С. 189–210, 14–24 (Мінея загальна); Birkfellner G. Codex Hankenstein. Codex Vindobonensis slavicus 37. Neutestamentliche Perikopen. Münstersche Texte zur Slavistik. – Berlin, 2007.

4. Відень, Австрійська національна бібліотека. – Cod. Slav. 37.
5. Турилов А. А. Ганкенштейна кодекс // Православная энциклопедия (далі – ПЭ). – Москва, 2005. – Т. 10. – С. 411.
6. Станчев К., Попов Г. Климент... – С. 139–140; Темчин С. Столпный апракос – еще один структурный тип славянского служебного Евангелия (по рукописям XIII–XVI веков) // Библия в духовной жизни, истории и культуре России и православного славянского мира. К 500-летию Геннадиевской Библии. Сборник материалов международной конференции. – Москва, 1999. – С. 130; Йовчева М. Солунският Октоих в контекста на южнославянските Октоиси до XIV в. – София, 2004. – С. 85–188; Турилов А. А. Ганкенштейна кодекс... – С. 412.
7. С. Смаль-Стоцький в одному зі своїх листів писав, що А. Г. фон Ганкенштайн придбав Октоїх у Галичині (Див.: Листування українських славістів з Францем Міклошичем. – Київ, 1993. – С. 353).
8. Hankenstein H. A. Recension der ältesten Urkunde der slavischen Kirchengeschichte, Litteratur und Sprache: eines pergamenten Codex aus dem VIII. Jh. – Budapest, 1804; Dobrovsky J. Institutiones linguae slavicae dialecti veteris. – Vindobonae, 1822. – P. XXVII–XXIX, 679–685. Про історію і вивчення пам'ятки див. також: Birkfellner G. Codex... – S. I–LIII.
9. Строев С. Описание памятников древнерусской литературы, хранящихся в публичных библиотеках Германии и Франции. – Москва, 1841. – С. 52–55. Прейс П. И. Отчет о занятиях памятниками в Венской королевской библиотеке // Журнал Министерства народного просвещения (далі – ЖМНП). – Санкт-Петербург, 1842. – Ч. 33, отд. 4. – С. 43–62.
10. Соболевский А. И. Очерки из истории русского языка. – Киев, 1884. – С. 18–20, 48–50; Крымский А. Е. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. – Москва, 1907. – Т. 1, вып. 1. – С. 42, 389; Яцимирский А. И. Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек. – Петроград, 1921. – С. 87–89; Kislewskyj K. Über die sprachlichen Merkmale der kleinrussischen Denkmäler des XI–XIV Jh. mit besonderer Rücksicht auf Codex Hankensteinianus. – Wien, 1912; Кисілевський К. Кодекс Ганкенштайна – староукраїнська пам'ятка // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка (далі – ЗНТШ). – Нью-Йорк; Париж, 1953. – Т. 24. – С. 11–35; Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. – Харків, 2002. – С. 294.
11. Срезневский И. И. Древние памятники русского письма и языка (X–XIV веков). Общее повременное обозрение. – Санкт-Петербург, 1882 (репринт: Лейпциг, 1973; Москва, 2011). – Стб. 148.
12. Гіпотезу І. Срезневського спростував Я. Запаско на тій підставі, що Віденський Октоїх датують кінцем XII – початком XIII ст., а скрипторій князя Володимира Васильковича діяв в останній третині XIII ст. (Запаско Я. Скрипторій волинського князя Володимира Васильковича // ЗНТШ. – Львів, 1993. – Т. 225. – С. 186).
13. Воскресенский Г. А. Славянские рукописи, хранящиеся в заграничных библиотеках: Берлинской, Пражской, Венской, Люблянской, Загребской и других Белградских // Сборник отделения русского языка и словесности Императорской академии наук (далі – СОРЯС). – Санкт-Петербург, 1883. – Т. 31. – С. 36–39.

14. *Shevelov G. Y.* Omega in the Codex Hankenstein // *Studia Linguistica Alexandro Vasilii Issatschenko a Collegis Amicisque oblata*. – Lisse, 1978. – P. 369–386; *Birkfellner G.* Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich. – Wien, 1975. – S. 321–324.
15. *Зализняк А. А.* Дополнительные замечания об омеге в “Мериле праведном” // *Его же.* “Мерило праведное” XIV века как акцентологический источник. – München, 1990. – С. 151.
16. *Макарий (Булгаков), митр.* О сочинениях митрополита Киевского Кирилла II // *Известия Отделения русского языка и словесности Российской академии наук* (далі – ИОРЯС). – Санкт-Петербург, 1958. – Т. 8, отд. 3. – С. 165–176; *Филарет (Гумилевский), архиеп.* Обзор русской духовной литературы. 862–1720. – Харьков, 1859. – С. 84–86; *Творогов О. В.* Кирилл // *Словарь книжников и книжности Древней Руси*. – Москва, 1987. – Т. 1: XI – первая половина XIV в. – С. 226; *Концевич И. М.* Стяжание Духа Святаго в путях Древней Руси. – Москва, 2002. – С. 86; *Николаев Г.* “Мерило праведное” (заметки о составе памятника) // *Православный собеседник: Альманах Казанской Духовной Семинарии*. – 2007. – № 1. – С. 74–83.
17. Лейпціг, Міська бібліотека. – Slav. 4 (шифр за публікаціями XIX – початку XX ст.).
18. *Яцимирский А. И.* Описание... – С. 521–525.
19. Публікація уривка: *Hanka V.* Hadecký zlomek staroslovanských nedelních evangelii // *Časopis českého Musea*. – Praha, 1854. – Roj. 28. – S. 66–68.
20. Прага, Народний музей (далі – ПНМ). – Fragm. 15 (шифр за публікаціями XIX – початку XX ст.).
21. *Hanka V.* Sazavoemautinum Evangelium nunc Remense. – Praha, 1846. – P. V; *Ejusdem.* Hadecký zlomek... – S. 70; *Ejusdem.* O ostatcích slovanského bohoslužení v Čechách. – Praha, 1859. – S. 5–6.
22. *Будилович А. С.* Общеславянский язык, в ряду других общих языков древней и новой Европы. – Варшава, 1892. – Т. 2. – С. 135.
23. *Востоков А. Х.* Филологические наблюдения. – Санкт-Петербург, 1865. – С. 216–217.
24. *Соболевский А. И.* Очерки... – С. 48.
25. *Истрин В. М.* Отчет командированного за границу за вторую половину 1894 г. // *ЖМНП*. – 1896. – № 9. – С. 12–14; *Яцимирский А. И.* Описание... – С. 585–586.
26. Бухарест, Бібліотека Румунської академії наук. – Slav. № 5 (шифр за публікаціями XIX – початку XX ст.).
27. *Яцимирский А. И.* Славянские и русские рукописи румынских библиотек // *СОРЯС*. – 1905. – Т. 79. – С. 88–91.
28. Публікація пам’ятки: *Мейер Х.* Славянские рукописи Лейденской университетской библиотеки в Нидерландах // *Археографический ежегодник за 1977*. – Москва, 1978. – С. 260–261 (уривки).
29. Лейден, Університетська бібліотека (далі – ЛУБ). – Scal. 74.
30. *Турилов А. А.* Литература Киевской Руси. Галицкая епархия: Церковно-Научный Центр “Православная Энциклопедия” // www.sedmitza.ru/text/443505.html
31. ЛУБ. – Scal. 38 В.
32. Опис у: *Van den Baar A. H.* Russian church Slavonic kanonnik (1331–1332). A comparative textual and structural study including an analysis of the Russian

- computus. (Scaliger 38 B, Leyden University Library). – The Hague; Paris, 1968; Мейер Х. Славянские рукописи... – С. 261–262.
33. Лосева О. В. Русские месяцесловы XI–XIV вв. – Москва, 2001. – С. 383.
34. Публікація пам'ятки: Сперанский М. Н. Пергаменные отрывки русских рукописей в Праге // Русский филологический вестник. – Варшава, 1890. – № 3. – С. 98–100.
35. ПНМ. – Fragm. 19 (шифр за публікаціями XIX – початку XX ст.).
36. Соболевский А. И. Очерки... – С. 66–67.
37. Яцимирский А. И. Описание... – С. 579–581.
38. Сперанский М. Н. Пергаменные отрывки... – С. 87–92.
39. Л. Жуковська запропонувала цю дату на основі найраннішого запису (арк. 88), у якому зазначені земельні надання Юрія Болковича для збудованої його заходами церкви святого Миколая у Лавришівському монастирі повелінням “христоролюбивого князя Михаила Кедиминовича” (Жуковская Л. П. Типология рукописей древнерусского полного апракоса XI–XIV вв. в связи с лингвистическим изучением их // Памятники древнерусской письменности. Язык и текстология. – Москва, 1968. – С. 208). У приписці до запису вказано про Коріята, “князя новгородського”, і 1329 р. Отже, йдеться про представника русько-литовського роду Гедиміновичів – Коріята-Михаїла (1308 – близько 1362), князя волинського, волковиського і новгородського, нащадки якого правили на Волині, Поділлі, у Карпатській Русі та Молдавії. В історіографії створення рукопису пов'язують з кінцем XIII – початком XIV ст. Див.: *Friedelówna T. Ewangeliarz Ławryszewski. Monografia zabytku.* – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1974. – S. 5–6.
40. Краків, Бібліотека Чарторійських. – Сигн. IV 2097.
41. *Friedelówna T. “Kanon” w Ewangeliarzu ławryszewskim // Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej.* – Warszawa, 1972. – No 11. – S. 187–199.
42. Є припущення, що відсутність зображення Марка зумовлена фрагментарністю читань з його Євангелія у кодексі. Див.: *Smorąg-Różycka M. Ewangeliarz Ławryszewski.* – Kraków, 1999. – S. 32.
43. За церковним переданням, його заснував на початку XIII ст. син литовського князя Тройната (†1264/1265) преподобний Єлисей Лавришівський. У 1615 р. монастир перейшов до василіян, а 1834 р. за рішенням царського уряду його ліквідовано. За історичними студіями, монастир заснував перший православний правитель Литви Войшелк (приблизно 1223–1269; новгородський князь, з 1264 р. – великий литовський князь). Войшелк уклав мир з Романовичами, видавши сестру за князя Шварна Даниловича (†1269; князь холмський, галицький – разом з Левом Даниловичем; у 1264–1269 рр. великий князь литовський) і передавши у 1254 р. Новгородське князівство Роману Даниловичу (близько 1230 – близько 1261; князь новгородський і холмський [?], у 1252–1254 рр. герцог Австрії). У Галицько-Волинському літописі під 1262 р. записано, що Войшелк “оучини собѣ манастырь. на рѣцѣ на Немнѣ. межи Литвою и Новъзмъгородькомъ”. Його в історіографії ідентифікують з Лавришівським монастирем, першим ігуменом якого став Єлисей. Див.: *Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей.* – Санкт-Петербург, 1908. – Т. 2. – Стб. 830–831, 858–863, 867–869; *Флоря Б. Н. Родословие литовских князей в русской политической мысли XVI в. //*

- Восточная Европа в древности и средневековье. – Москва, 1978. – С. 320–328; *Дубонис А.* Борьба за литовский престол после смерти короля Миндаугаса (1264–1268 гг.) // *Україна в Центрально-Східній Європі.* – Київ, 2004. – Вип. 4. – С. 133–143; *Вілкул Т.* Постриження князя Войшелка: політика князя Данила і стратегії літописців // *Княжа доба: Історія і культура.* – Львів, 2008. – Вип. 2. – С. 123–129.
44. Возможно, це другий син великого литовського князя Ольгерда Гедиміновича (близько 1296 –1377) Дмитрій (близько 1329–1399; князь трубчевський, брянський, переяслав-заліський, учасник Куликовської битви 1380 р.). Або – з огляду на пізніший час вкладних записів – ідеться про Корибута-Дмитрія (близько 1358/1359–1404) – Ольгердового сина від другого шлюбу з тверською князівною, князя новгород-сіверського, трубчевського, брянського, збаразького, брацлавського, вінницького; він якийсь час володів Новогрудком і маєтностями на Волині.
45. *Востоков А. Х.* Описание русских и славянских рукописей Румянцевского музея. – Санкт-Петербург, 1842 (репринт: Wiesbaden, 1964). – С. 124.
46. *Волков Н. В.* Статистические сведения о сохранившихся древнерусских книгах XI–XIV вв. и их указатель. – Санкт-Петербург, 1897. – С. 34.
47. *Карский Е. Ф.* Белоруссы. – Варшава, 1903. – Т. 1. – С. 370–372.
48. *Свенцицкий И. С.* Лаврашевское Евангелие начала XIV века: (Палеографически-грамматическое описание) // *ИОРЯС.* – 1913. – Т. 18, кн. 1. – С. 206–228 (відбиток: Санкт-Петербург, 1913).
49. *Німчук В. В.* Пам'ятки української мови // *Українська мова. Енциклопедія.* – Київ, 2004. – С. 454.
50. *Шевельов Ю.* Исторична фонологія... – С. 286.
51. *Флоря Б. Н.* Владимиро-Волынская епархия. Книгописание // *ПЭ.* – 2004. – Т. 8. – С. 731.
52. *Александрович В.* Книжкова мініатюра // *Історія української культури: У 5 т.* – Київ, 2001. – Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVIII століття. – С. 294.
53. *Лосева О. В.* Русские месяцесловы... – С. 83, 104 та ін.
54. *Попова О. С.* Русская книжная миниатюра XI–XV веков // *Древнерусское искусство. Рукописная книга.* – Москва, 1983. – Сб. 3. – С. 9–81; *Smorąg-Różyska M.* Miniatury “Ewangeliarza Ławryszewskiego”. Zagadnienie stylu // *Folia Historiae Artium.* – Kraków, 1992. – Т. 28. – S. 13–38; *Евсеева Л.* Афонская книга образцов XV в. О методе работы и моделях средневекового художника. – Москва, 1998. – С. 109.
55. *Запаско Я. П.* Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга. – Львів, 1995. – С. 54.
56. Напр.: *Нікалаеў М. В.* Гісторыя беларускай кнігі. – Мінск, 2009. – Т. 1: Книжная культура Вялікага Княства Літоўскага. – С. 36–37; *Семянчук А.* Лаўрышаўскае Евангелле // *Silva regum nova: Штудыі ў гонар 70-годдзя Георгія Я. Галенчанкі.* – Вільня; Мінск, 2009. – С. 236–246.
57. Публікація пам'ятки: *Гординський Я.* Слова св. Єфрема Сиріна в перемиських пергаментових листках поч. XIV в. // *ЗНТШ.* – Львів, 1918. – Т. 126–127. – С. 185–190 (два аркуші).
58. Державний архів у Перемишлі (далі – ДАП). – *Fragm.* 1.

59. Гординський Я. Слова... – С. 208–209.
60. Шевельов Ю. Исторична фонологія... – С. 293–298.
61. Щапов Я. Восточнославянские и южнославянские рукописные книги в собраниях Польской Народной Республики. – Москва, 1976. – Ч. 2. – С. 65–67. Я. Щапов описав ще два фрагменти, які можуть нас зацікавити. Це 2 арк. зі Збірника євангельських повчань кінця XIII – першої чверті XIV ст., вилучені з обкладинки книги записів Перемишльської капітули за 1728 г. (ДАП. – *Fragm.* 2); 10 арк. Євангелія апракос короткого другої половини XIV ст. із записом переписувача (?) Петра-чернеця – на арк. 17 печатка з гербом роду Замойських (Варшава, Національна бібліотека. – БОЗ. 154): Щапов Я. Восточнославянские и южнославянские рукописные книги... – Ч. 2. – С. 67–68; Ч. 1. – С. 53–54. Про фрагмент Євангелія див. також: Рогов А. Кириллические рукописи в книгохранилищах Польши // *Studia Zrodioinawcze.* – Warszawa; Poznac, 1969. – Т. 14. – С. 154.
62. Публікація пам'ятки: *Kałużniacki Aem.* *Evangeliarium Putnanum* // *Monumenta linguae palaeoslovenicae collecta et in lucem egita.* – Vindobonae, 1888. – Т. 1. – С. 1–270.
63. Монастир у Путні. – № 506/II.
64. *Kałużniacki Aem.* *Evangeliarium Putnanum*... – С. VI.
65. Соболевский А. И. Очерки... – С. 16; Владимиров П. В. Обзор южнорусских и западнорусских памятников письменности от XI до XVII в. // Чтения в Историческом Обществе Нестора Летописца. – Киев, 1890. – Кн. 4, отд. 2. – С. 16; Крымский А. Е. Украинская грамматика... – С. 77; Дурново Н. Н. Введение в историю русского языка. – Москва, 1969. – С. 68; Смокина Н. П., Смокина Н. Н. Вновь найденный фрагмент древнего Евангелия // Изучение русского языка и источниковедение. – Москва, 1969. – С. 71, 75, 78; Запаско Я. П. Пам'ятки... – С. 254.
66. Панькевич І. Про відношенє пам'ятників староукраїнської мови до полудневославянських під лексикальним оглядом // ЗНТШ. – Львів, 1918. – Т. 126–127. – С. 152.
67. *Nandriş Gr.* Aspectele verbale in *Evangeliarul slav de la Putna* (sec. XIII–XIV) // *Codrul Cosminului. Analele Stiintifice ale Universitatii "Stefan cel Mare" din Suceava.* – Cernăuți, 1924. – No 1. – P. 9–18.
68. *Lința El.* Cele mai vechi manuscrise slave din țara noastră // *Romanoslavica.* – București, 1972. – Т. 18. – P. 253–254.
69. Публікація пам'ятки: *Verdiani C.* Il *Salterio Laurenziano-Voliense: Codice paleoslavo del 1384* // *Ricerche slavistiche.* – Rome, 1954. – Vol. 3. – P. 1–29 (один псалом, початок тропаря і молитов, фотокопія запису переписувача). Відтворення запису див. також: Столярова Л. В. Свод записей писцов, художников и переплетчиков древнерусских пергаменных кодексов XI–XIV веков. – Москва, 2000. – С. 351; Крысько В. Б. Запись писца в Луцкой псалтыри 1384 г. // *Его же.* Очерк истории русского языка. – Москва, 2007. – С. 37.
70. Флоренція, Бібліотека Лауренціяна, або Бібліотека Лоренцо Медічі. – А. D. 360.
71. *Verdiani C.* Il *Salterio*... – P. 26–27; Крысько В. Б. Бяше веремя не строино, но бѣдно: запись писца в Луцкой псалтыри 1384 г. // *Славистика: синхрония и диахрония.* Сб. науч. статей к 70-летию И. С. Улуханова. – Москва, 2006. – С. 429–438.

72. Мак-Роберт К. М. Дополнение к исследованию А. И. Соболевского о галицко-волынском наречии: язык и текстологические особенности Луцкой псалтыри 1384 г. // А. И. Соболевский и русское историческое языкознание. Тезисы докладов Международной научной конференции. – Москва, 2007. – С. 38.
73. Соболевский А. И. Очерки... – С. 48–50.
74. Шевельов Ю. Исторична фонологія... – С. 297–298.
75. Стислий опис див. також: *Capaldo M.* Les manuscrits slaves et leur étude en Italie // Полата кньгописьная. – Nijmegen, 1978. – No 1. – P. 25; *Marti R.* Handschrift – Text – Textgruppe – Literatur. – Wiesbaden, 1989. – S. 257.

SUMMARY**Lyubashchenko Viktoriya****LITURGICAL MANUSCRIPTS OF HALYCH-VOLHYNIAN RUS'
OF THE 12TH – 14TH CENTURIES IN THE EUROPEAN LIBRARIES**

The article describes the church Manuscripts of the 12th – 14th centuries referred in historiography to Halych-Volhynian Rus', which are stored now in archival, library and monastic Collections outside the former USSR.

Keywords: Halych-Volhynian Rus', liturgical Manuscripts of the 12th – 14th centuries.